

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, 2014, 11(164): 59-65
УДК 330.8
JEL I 31

Н. Томчук-Понамаренко, канд. екон. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ФОРМУВАННЯ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ ЕКОНОМІКИ ДОБРОБУТУ ТА РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

У статті здійснено аналіз еволюції наукових поглядів на сутність категорії "рівень життя населення" та деяких методичних аспектів її дослідження. Визначено основні наукові напрями економіки добробуту в історії досліджень життєвого рівня населення. Запропоновані характеристики, що мають вплив на вивчення та оцінку рівня життя населення.

Ключові слова: рівень життя населення, якість життя, добробут, соціальна нерівність.

Постановка проблеми. Активне сприяння підвищенню рівня життя населення, зростання народного добробуту – першочергове завдання, що виникає і має вирішуватися практично кожною державою, політика якої спрямована на реалізацію засад розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки. Визначаючи існуючий рівень життя населення країни, аналізуючи його основні структурні складові, якісні характеристики та конкретні кількісні параметри, необхідно враховувати весь спектр наявних особливостей і закономірностей, що іманентно притаманні процесу зростання як народного добробуту в цілому, так і життєвого рівня окремо взятої людини або сім'ї зокрема.

За своєю суттю категорія "рівень життя" об'єднує широку гаму соціально-економічних відносин, які характеризують особливості стану життя та умов життєдіяльності особи, сім'ї, суспільних асоціацій (соціальних стратів і класів), а також населення країни в цілому. Своєрідність категорії "рівень життя" полягає у тому, що вона не може бути відображеною якимось одним показником і об'єктивно визначається широким спектром характеристик, кожна із яких стосується лише окремого елемента або певного прояву відносин, які виникають в процесі функціонування єдиного і багатогранного суспільного організму. Тому в процесі досліджень особливо важливо чітко визначити зміст категорії "рівень життя". Саме це заслуговує на увагу, оскільки аналіз еволюції поглядів, що простежується у наукових дослідженнях стосовно поглиблення розуміння категорії "рівень життя" на різних історичних етапах, свідчить про наявність досить широкого спектру підходів. За своєю сутністю ці підходи багато у чому відрізняються, а інколи взагалі суперечать один одному, тому визначення змістовної сутності категорії "рівень життя" та обґрунтування основних напрямів економіки добробуту та рівня життя має на сучасному етапі таке важливе значення.

Історія розвитку людської цивілізації засвідчує, що проблеми добробуту, підвищення рівня життя населення постійно турбували гуманістів та вчених. Зокрема, ці питання цікавили давніх філософів, проте, окрім констатації існуючого стану речей у цій сфері, виявлення разючого порушення соціальної справедливості у розподілі життєвих благ і привертання уваги до загострення суспільних антагонізмів між бідними і багатими суспільними верствами, реального розвитку теоретичних проблем добробуту, та механізмів його забезпечення не було здійснено.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням методології дослідження рівня життя займалися вчені радянські та українські, такі як Абалкін Л.І., Бобков В.Н., Капустін Є.І., Майер В.Ф., Можина Н.О., Рабікіна М.Є., Райцин В.Я., Римашевська Н.М., Сигов І.І., Жеребін В.С. та інші. Значний внесок до вирішення теоретичних та практичних аспектів проблем життєвого рівня населення в перехідний період в Україні належить

Базиліюк О.В., Богіні Д.П., Бондар І.К., Гейцю В.М., Голеусовій Г.З., Даниленку О.І., Долишньому А.В., Кваснюку Б.Є., Кір'ян Т.М., Колоту А.М., Куценко В.І., Лібановій Е.М., Лукинову І.І., Мандибурі В.О., Новікову В.М., Онікієнку В.В., Пірожкову С.І., Ревенку А.Х., Тимофєєву В.О. Разом з цим на сьогодні важливим аспектом залишається аналіз еволюції наукових поглядів представників різних теоретичних шкіл, які досліджували проблеми добробуту, рівня, якості та вартості життя різних суспільних верств і населення країни в цілому, оцінка наукової об'єктивності позиції яку теоретики займали та відстоювали, щодо їхнього розуміння змісту соціально-економічної справедливості, та можливості її реалізації в процесі розподілу та забезпечення споживання необхідного обсягу життєвих благ різними верствами, страдами та класами.

Метою статті є проведення часового аналізу наукових поглядів на сутність соціально-економічної категорії "рівень життя населення" та деяких методичних аспектів її дослідження як серед вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

Основні результати. Реальне наукове осмислення широкого кола проблем добробуту та підвищення рівня життя населення, дослідження питань пов'язаних як з простим, так і розширеним відтворенням робочої сили (на індивідуально-сімейному та суспільному рівнях), практично співпало з періодом зародження капіталістичної суспільно-економічної формації. Саме в цей час розпочинаються наукові дослідження щодо визначення складу, структури і обсягів необхідних життєвих благ, що мають забезпечувати задоволення потреб життєдіяльності населення, а також робиться оцінка необхідних джерел, які спроможні забезпечити особисто-сімейну відтворювальну репродукцію на рівні різних соціально-класових груп суспільства.

В умовах становлення та розвитку капіталістичної суспільно-економічної формації соціально-класова структура суспільства суттєво змінилась внаслідок формування двох провідних суспільних класів – власників капіталу та класу найманих працівників, передусім робітників (пролетарів). Після перемоги у більшості країн Європи буржуазних революцій цей суспільний клас отримав до своєї економічної влади, ще й політичну, ставши суспільно пануючим.

В розвитку економічної теорії добробуту та рівня життя можна виділити такі основні політико – економічні напрями: правий (ліберально-демократичний); центристський (соціал-демократичний); лівий (соціалістичний), оціночно-статистичний (бюджетно-оціночний та нормативно-бюджетний) та нормативно-економічний. Вони базувались на розумінні основних складових суспільного добробуту, проблем забезпечення відповідного рівня життя класу власників капіталу і класу найманих працівників в контексті захисту їх інтересів в сфері кінцевого відтворювального споживання. Свідома політико-

економічна позиція науковців полягала у наступному: 1) в обґрунтуванні "нормальності існуючої аномальності" становища крайньої поляризації рівня життя і споживання різних суспільних класів, тобто нормальності існування багатства і розкошів, бідності і злиденності в суспільстві; 2) у прагненні розробки наукових засад забезпечення оптимальної узгодженості інтересів праці і капіталу в сфері забезпечення потреб кінцевого споживання, підвищення рівня життя бідним і злиденим верствам; 3) у беззастережній критиці існуючої масштабної нееквівалентності кінцевого розподілу суспільного продукту, коли з одного боку існує злиденне забезпечення потреб відтворення найманої і самозайнятої праці, а з іншого, багатство і розкіш життя суспільно пануючого класу.

Правий (ліберально демократичний) напрям падає на першу половину XIX століття, що майже збігається з періодом становлення класичної політекономії та формуванням капіталістичних відносин на Заході. Його представниками є У. Петті, Ф. Кене, Д. Рікардо та ін. Представники цього напрямку намагалися встановити залежність між рівнем отримуваної заробітної плати і задоволенням потреб працівника; пояснити причини відмінностей у рівні отримуваного доходу та чинники, що впливають на зростання заробітної плати найманого працівника. Рівень життя розглядався як на мікро-, так і на макрорівні (як добробут нації).

1. Засновник англійської школи класичної політичної економії У. Петті реально будучи беззастережним апологетом пануючого класу власників капіталу, у "Трактаті про податки та збори" теоретично обґрунтував механізм визначення заробітної плати, який гарантував робітникові дохід, що мав забезпечити йому життя на рівні задоволення мінімальних потреб існування ("теорія мінімуму коштів"). Останнє він аргументував тим, що "якщо робітникам будуть платити вдвічі більше зазначеного мінімуму, то вони будуть працювати вдвічі менше" [1, с. 21]. Обмеженість теорії мінімуму коштів У. Петті, полягала передусім у тому, що за цих умов не лише не могли бути забезпечені потреби, що пов'язані із розширеним відтворенням робочої сили, а й навіть не забезпечувалося її просте відтворення. Тобто за даним підходом повністю влючався "історичний і моральний елементи" формування потреб осіб найманої праці.

Вчений переважно з'ясував ефективність системи соціального забезпечення та її вплив на рівень життя населення. Він окреслював роль держави в умовах ринкової економіки та необхідність адресної допомоги, щоб виключити зловживання з боку населення й утриманство. "...Коли всі безпорадні та немічні люди будуть ... забезпечені, а ледарі та злодії приборкані та покарані..., ми знайдемо зрештою певне постійне заняття для решти людей, що цього потребують, які, працюючи відповідно до виданих для них правил, можуть вимагати достатньої кількості їжі та одягу" [2, с. 20].

2. Він також простежував вплив оподаткування на рівень життя населення та зробив висновок, що зростання податкового навантаження не спричинює погіршення добробуту населення [2, с. 23].

Давід Рікардо в праці "Початки політичної економії та оподаткування" розглядав питання розміру заробітної плати та її достатності для задоволення потреб робітників. "Природною ціною праці є та, яка необхідна, щоб робітники мали можливість існувати та продовжувати свій рід без збільшення чи зменшення їх кількості" [2, с. 459]. Були підняті питання реальної та номінальної заробітної плати: "Здатність робітника утримувати себе та сім'ю ... залежить не від кількості грошей, які він отримує у вигляді заробітної плати, а від кількості їжі, предметів життєвої необхідності та комфорту, що стали

для нього вкрай необхідними в силу звикання, які можна придбати за ці гроші" [2, с. 460]. Тому природна ціна праці прямо пропорційно залежить від ціни харчування, непродовольчих товарів. При зростанні цін на товари та послуги, ціна робочої сили також зростає. З іншого боку, вчений не відкидав вплив ринкового механізму, співвідношення попиту та пропозиції.

Відомий представник економічної думки Англії Томас Мальтус (1766 –1834), значно збагатив перший напрям. Трактуючи бідність як природне явище він стверджував, що народ повинен звинувачувати головним чином самого себе у власних стражданнях. Вихідна думка його теоретичної концепції полягала у тому, що існує закон народонаселення суть якого полягає у "постійному прагненні, притаманному всім живим істотам, плодитися швидше, ніж це допускає кількість харчів, що є в їхньому розпорядженні" (відомі геометрична і арифметичні прогресії). Заперечуючи філантропію він стверджував, що ніякі пожертвування з боку багатих, особливо грошові, не в змозі ліквідувати серед нижчих класів злидні або попередити їх. Він був переконаний, що головна і постійна причина бідності мало або зовсім не залежить від способу правління або від нерівномірного розподілу майна.

Т. Мальтус, як і Д. Рікардо, виступав проти "Закону про бідних", зазначаючи, що останні "По-перше, ...заохочують зростання населення, не збільшуючи при цьому кількість продуктів споживання. По-друге, кількість продовольства, яка споживається у парафіянських робітничих будинках злидарями, яких не можна вважати корисними членами суспільства, настільки ж зменшує частку робітників, тобто людей, більш корисних для країни" [2]. Т. Мальтус вбачав роль держави у здійсненні різного роду превентивних заходів з метою встановлення такого співвідношення між населенням і засобами його існування, "яке б не викликало боротьби між ними" [2].

Важливим напрямком право-ліберальної апологетики стала теорія "гармонії інтересів" основних класів капіталістичного суспільства. Фундатором цієї теорії вважають Клод Фредерік Бастіа (1801-1850). Вчений сформулював головне, на його думку, питання: чи перебувають людські інтереси, залишені самі на себе, в гармонії між собою, чи вони є прямо протилежні один одному? Ф. Бастіа визначив ринкову економіку як царство волі та гармонії, економічної свободи та взаємовигідного співробітництва різних класів. Згідно з теорією економічних гармоній Ф. Бастіа, інтереси праці та капіталу солідарні. Він абсолютизував ідеї економічного лібералізму та принципів вільної конкуренції. виправдовуючи існуючу соціальну нерівність як примус до людей, що не бажають працювати, Ф. Бастіа був переконаний у тому, що незмінним втручанням урядові кола спотворюють відносини праці і її винагороду, каламутять закони промисловості і обміну, збивають капітали і робочі руки з їх природного шляху, викликають нечувані втрати людських сил.

Продовження розробки концепції "гармонії інтересів" здійснив відомий представник економічної думки США у XIX ст. Генрі Чарльз Кері (1793-1879). Він стверджував, що капіталізм створює умови для економічного зростання та всебічного розвитку суспільства. Дослідник наголошував, що із розвитком буржуазного суспільства, завдяки зростанню продуктивності праці та примноженню капіталів, частка робітників у національному продукті зростає як абсолютно так і відносно, а частка капіталістів абсолютно збільшуючись, відносно падає. "З усіх законів, установлених наукою, – писав Г.Ч. Кері, – це найбільш прекрасний закон, тому що дія цього закону полягає у гармонії істинних інтересів різних класів людського суспільства" [3].

Окремо слід виділити засновника французької школи фізіократів, Франсуа Кене (1694-1774), який досліджував реальні джерела зростання рівня життя населення. Створив вчення щодо необхідності забезпечення "еквівалентного обміну товарів", у якому доводив: обмін чи торгівля не породжують багатства, у процесі обміну нічого не виробляється. Останнє він пояснював тим, що у сфері обміну за умов вільної конкуренції відбувається еквівалентний обмін рівновеликої вартості, яку мають товари ще до того, як вони надходять на ринок, і робив висновок: в обміні матеріальне багатство, як джерело життєдіяльності, не створюється, а тому не виникає і прибуток [4, с. 48].

Таким чином, дослідження правого напрямку не можна вважати комплексним так як стосувались лише окремих аспектів розуміння рівня життя. Актуальними суспільними проблемами на той час були такі, як достатність розміру отримуваної заробітної плати, державної допомоги малозабезпеченим сім'ям, чинники зростання добробуту нації, обґрунтування ролі держави в регулюванні суспільних відносин.

Другий центристський (соціал-демократичний) напрям змінює акценти з політико-економічного на економіко-статистичний напрям аналітичної оцінки рівня життя, відбувається перехід від макро- до мікрорівня дослідження економічної теорії добробуту. Акцентується увага на питаннях визначення життєвих стандартів, зокрема реальної вартості життя працюючого населення і, відповідно, встановлення необхідної величини заробітної плати з урахуванням галузевих та регіональних відмінностей.

Фундатором центристського, соціал-демократичного напрямку економічної теорії добробуту можна вважати класика англійської політичної економії Адама Сміта (1723 – 1790). Сміт переймався питанням поширення явища бідності серед працюючого населення, вважав, що "...людина завжди повинна мати можливість існувати своєю працею, і її заробітна платня мусить щонайменше бути достатньою для її існування" [5, с. 64]. Він визначив причини диференціації робітників за розміром заробітної плати, основними серед яких були: приємність або неприємність роботи; легкість і дешевизна або складність та дорожнеча оволодіння необхідними вміннями та навичками; постійність або непостійність занять; більша або менша довіра, що її виявляють тим особам, які займаються певними видами діяльності; імовірність або неймовірність успіху в діяльності. Аналізуючи фактори, які визначають рівень заробітної плати, він підкреслював недосконалість теорії прожиткового мінімуму, аргументуючи це тим, що останній є найнижчою нормою, ледве сумісною з простою людяністю. Він заклав базу розуміння соціальної справедливості стверджуючи, що "жодне суспільство, поза сумнівом, не може процвітати і бути щасливим, якщо значна частина його членів бідна і нещасна. До того ж, проста справедливість вимагає аби люди, які годують, одягають і будують житло для цілого народу, одержували таку частку продуктів своєї власної праці, щоб самі могли мати пристойну їжу, одяг і житло" [5, с. 64].

До представників центристської позиції в політико-економічній теорії добробуту також можна віднести теоретиків соціал-реформізму: Е. Бернштейна, О. Бауера, К. Каутського, Р. Гільфердинга. В їх програмах соціал-демократичних перетворень провідною лінією піднімаються питання підвищення рівня життя і добробуту населення, у т.ч. трудящих мас шляхом утвердження суспільної власності на засоби виробництва, державного планування виробництва та забезпечення соціальної

сфери, справедливого розподілу суспільного продукту між всіма членами суспільства тощо.

До визначних дослідників даного напрямку можна віднести В. Парето, А. Маршала, А. Пігу та інших. Так у своїй праці "Підручник політичної економії" (видання 1906 р.) В. Парето на основі аналізу статистичних даних вивів закон розподілу доходів ("закон Парето"), який виражає залежність рівня життя населення країни між величиною доходу та кількістю його отримувачів. Відштовхуючись від "суспільної гетерогенності", що ґрунтується на "фізичній, моральній та інтелектуальній" нерівності людей, учений стверджував, що "цій нерівності, властивій людській істоті, відповідає економічна та соціальна нерівність" [6, с. 273]. Таким чином, на думку дослідника, суспільство повертається до властивого йому типу розподілу доходів. Переважна частина доходів акумулюється у основної маси населення, тоді як високі доходи утворюють незначну частину національного доходу. Проблема бідності він вбачав передусім у недостатньому виробництві. Найкращий спосіб поліпшити становище бідних верств населення це зробити так, щоб багатство зростало швидшими темпами ніж населення, а основою доходів держави має стати оподаткування доходів більшої, а не великих статків.

А. Маршал поглиблюючи теоретичні дослідження, аналізує проблему фінансового забезпечення зростання рівня життя населення через призму диференційованого підходу до оцінки обсягів особистих заощаджень та визначення оптимальних режимів тимчасового обмеження рівнів споживання тих чи інших верств населення. В роботі "Принципи економічної науки" він велику увагу приділив дослідженню механізму розподілу життєвих благ між поточним споживанням та відкладеними умовами використання грошових доходів населення, а також з'ясуванню спонукальних мотивів до "стримування" поточного споживання населення заради акумуляції коштів, що мають забезпечити зростання життєвого рівня в майбутньому. А. Маршал стверджує, що однією з умов, яка змушує людину обмежувати своє поточне споживання і стимулює нагромадження заощаджень, є родинні зв'язки. Це відбувається тому, що люди працюють і відкладають грошові кошти переважно з метою підвищення життєвого рівня своїх сімей, а не особистого добробуту [7, с. 201].

Послідовником А. Маршала є А. Пігу, що розвинув неокласичні ідеї, обґрунтування поняття економічного добробуту та факторів, що на нього впливають. Розмірковуючи над проблематикою наукових досліджень, учений наголошував на реалістичності економічної науки, сфера інтересів якої має визначатися практичними потребами суспільства. Наука має надати практичний інструментарій для збільшення добробуту громадян. Він свідомо обмежив власне дослідження "рамками тієї сфери суспільного добробуту, в якій можна прямо або побічно застосувати шкалу виміру за допомогою грошей" [8, с. 73–74], яку назвав економічним добробутом. Учений наголошував на тому, що поняття індивідуального добробуту не зводиться до його економічного аспекту і включає такі показники якості життя, як умови довкілля, праці та відпочинку, доступність освіти, громадський порядок, медичне обслуговування тощо. Економічний добробут суспільства дослідник обумовлював розміром національного дивіденду (частка матеріального доходу, що може бути виражена в грошах) і способом його розподілу між членами суспільства. Він був одним із перших, хто звернув увагу на недосконалість показника національного доходу для виміру економічного добробуту.

Таким чином, на даному етапі трактування рівня життя поглиблюється, розробляються статистичні методи дослідження, формуються основні закономірності споживчої поведінки внаслідок зростання (або зменшення) рівня життя населення, дослідження набуває практичності.

Фундатором *лівого (соціального)* напрямку політико-економічної теорії добробуту є Карл Маркс. Саме в його роботах глибоке теоретичне розкриття отримав економічний та соціальний зміст категорії "рівень життя" і "добробут". Так у "Капіталі" автор писав: "Робітничий клас, щоб зберегти свій звичайний середній рівень життя повинен знову отримувати принаймні колишню кількість необхідних життєвих коштів, хоча вона може бути і дещо зміненою щодо характеру товарів, які виходять до його складу..." [9]. "Рівень життя" К. Маркс розглядав як соціально-економічну категорію, що характеризує рівень задоволення фізичних, духовних і соціальних потреб людей. Так, характеризуючи "традиційний рівень життя", він зазначав, що цей рівень передбачає не тільки задоволення потреб фізичного життя, а й задоволення певних потреб, породжених тими суспільними умовами, в яких люди знаходяться і виховуються. Аналізуючи дію механізму визначення вартості робочої сили, він перший в науковій практиці довів, що вона "включає в себе історичний і моральний елемент". Вчений довів неминучість відчуження праці та її результатів за умов капіталізму, у якому експлуатація виникає не з індивідуальних, випадкових ситуацій ринкового обміну, а є результатом самої логіки капіталістичного нееквівалентного привласнення. К. Маркс спрямував свої економічні дослідження на обґрунтування висновку про неминучість загибелі капіталістичної суспільно економічної формації, рушійною силою якої є по-перше, економічний страх (конкуренція) та по-друге, економічна ненажерливість (тобто, прагнення до необмеженого привласнення прибутку). Він зосередив свою увагу виключно на аналізі антагоністичних соціально-класових суперечностей і суспільних конфліктів, їх екстраполяції на революційне майбутнє людства, обґрунтував тенденцію постійного абсолютного і відносного погіршення рівня життя робітничого класу, а сам пролетаріат вбачав могильником капіталізму.

Теоретична інтерпретація проблем життєвого рівня населення сучасними лівими радикалами кардинально відрізняється від її трактувань з позицій теорії ринкового лібералізму, що сповідується неокласиками. Так, радикали критикують традиційні теорії суспільного добробуту як негуманні по своїй суті, оскільки вони, насаджуючи гонитву за необмеженим споживанням, руйнують моральні цінності, ігнорують гармонійний розвиток особистості і за змістом не сприяють розв'язанню проблем людського розвитку на гуманістичних засадах. Заперечуючи традиційні теорії добробуту, Р. Едвардс та ін. стверджують, що нова теорія повинна базуватися, насамперед, на відмові від ринкового раціоналізму, що притаманний капіталістичному суспільству. Основна увага при розв'язанні проблем суспільного добробуту повинна приділятися всебічному розвитку людини, її свідомості, вдосконалення структури потреб і переваг у споживанні.

Оціночно-статистичний напрям економічної теорії добробуту акцентує увагу на питаннях рівня життя і добробуту найбільш економічно знедолених та соціально вразливих верств населення. Важлива складова цього теоретичного напрямку полягає у порівнянні доходів та витрат бідних і злиденних верств населення з доходами і витратами багатих та суспільно пануючих класів, визначення коефіцієнтів соціально-економічної диференціації.

Історичний розвиток суспільства на даному часовому етапі призвів до необхідності розробки теоретико-методологічних засад наукового оцінювання реальної вартості відтворення життя, що є необхідною для відновлення трудового потенціалу та забезпечення матеріальних джерел репродукції малозабезпечених верств населення. В основу цього напрямку покладалося визначення конкретних наборів життєвих благ – споживчих коштів, що розроблялись за відповідним складом та структурою яка необхідна для забезпечення задоволення потреб життєдіяльності особи або сім'ї на мінімально припустимому рівні.

Аналіз засвідчує, що оціночно-статистичний напрям розвитку економічної теорії добробуту поділяється на: *розвитково-оціночний (констатуючо-статистичний) та нормативно-бюджетний*. Бюджетно-оціночний ставить за мету практичну реалізацію двох базових і взаємно перехресних завдань. Перше завдання полягає в оцінці рівня добробуту суспільних класів виходячи із статистично зафіксованих обсягів фактичного споживання продуктів та непродовольчих товарів за встановленим складом і структурою, визначення складу та структури споживання, що є найбільш характерним для родин різного статку і соціального становища, а також з'ясуванню факторів, які визначають масове споживання населення (рівень грошових і натуральних доходів, чисельність родини, ступінь натуральності домогосподарства, вплив на споживання етнічно-національних та морально-релігійних чинників тощо). Друге завдання полягає у залученні та практичному використанні даних бюджетів домогосподарств у загальній системі економіко-статистичного аналізу місцевого господарства з метою вивчення за їх допомогою складних соціально-економічних процесів масового порядку: диференціації домогосподарств за обсягами виробництва і споживання; оцінки динаміки та обсягів маєтного і грошового нагромадження домогосподарств; розшарування населення за рівнем споживання, доходами і маєтністю; визначення норм купівельної активності родин, що мають різні статки та їх вплив на ринковий попит і пропозицію й ін. Перші кроки бюджетно-статистичного аналізу добробуту населення в Європі були розпочаті Грегорі Кінгом (1648-1712), який у своїй праці "Природні і політичні спостереження і висновки про положення і умови Англії" (1696) значну увагу приділив аналізу середніх доходів і витрат сімей, що належать до різних соціальних класів.

Аналогічний характер мали бюджетні дослідження Джозефа Массі (1711-1784), англійського економіста, який у праці "Розрахунки податків за рік для сімей різного соціального статусу і класу" (1756), поряд із аналізом рівня цін на продовольчі товари і стану торгівлі в Англії прагнув з'ясувати значення непрямої податків для бюджетів дворян, купців, землевласників та міських і сільських робітників.

Артур Юнг (1741-1820) – англійський економіст, політик, досліджував рівень життя сільськогосподарських робітників, аналізував причини їхньої злиденності, спираючись на розроблений власноруч приблизний бюджет для родини, що складається з подружньої пари і трьох дітей. При написанні роботи він користувався даними чотирьох бюджетів реально існуючих родин батраків.

У 1795 році з'явилася велика праця ірландського каноніка Девіса Девіда (1741-1819) "Споживчий кошток сільських робітників у різних частинах королівства". Робота включала дослідження бюджетів більше ста домашніх господарств, що були об'єднані у групи відповідно до попередньо розробленої програми, за допомогою заздалегідь підготовлених опитувальних листів. При цьому автор всебічно і ґрунтовно досліджував при-

чини існуючих злиднів, що коріняться в обмеженій можливості задовольнити найнагальніші потреби людей. Саме ця праця може вважатись початком цілої епохи розпочатих широких бюджетних досліджень, що вивчали рівень життя, потреби та повноту їх задоволення у знедолених, переважно маргінальних верств населення.

Подальший історичний аналіз розвитку бюджетної статистики включив у себе дослідження робіт Фрідріха Мортона Ідена "Становище бідних, або історія трудівників в Англії" (1797 р.). Поштовхом до написання книги Ф. Ідена був голод 1794-1795 рр., що виявив надзвичайне злиденне становище найманих сільських робітників (батраків). Спираючись на сприяння церковних приходів дослідник зібрав 73 бюджети сільських робітників за детально розробленою програмою та ретельно опрацював ці дані відповідно до встановленої ним класифікації потреб, що оцінювались за 12 статтями бюджетних витрат. Праці Ф. Ідена, І. Дюкпесіо "Бюджетна економіка класів Бельгії" (1855 р.), Ле Пле "Робоче населення Європи" (1855 р.) та ін. показали неймовірно бідність селян і робітників, викликали жваве обговорення у суспільстві і сприяли створенню Міжнародного товариства по вивченню соціально-економічної практики, яке поставило собі за мету продовжувати бюджетні дослідження і публікувати їх результати у журналі "Робітники двох світів". Праці стали класичними науковими здобутки, що мали велике значення для подальшого розвитку статистично-оціночного, або бюджетно-споживчого напрямку економічної теорії добробуту.

Тільки наприкінці XIX та на початку XX століть були активно розпочаті наукові дослідження, що започаткували розвиток *нормативно – бюджетного напрямку*. Основне завдання даного напрямку полягало у створенні та вдосконаленні необхідних методологічних підходів та розробки методик, які дозволяли б виконувати відповідні розрахунки величини вартості споживчих кошків. Ці споживчі кошики за своїм складом і структурою повинні були відповідати мінімальним стандартам життєвого рівня представників найманої праці, а в основу їх формування покладалась об'єктивна необхідність забезпечення відтворення та репродукції робочої сили.

Можна стверджувати, що розвиток нормативно-бюджетного напрямку пояснюється виникненням у підприємств і державних органах нагальної необхідності підвищення рівня репрезентативності визначення реальної вартості життя працюючого населення і, відповідно, встановлення необхідної величини реальної заробітної плати (яка мала враховувати галузеві і регіональні особливості її диференціації) відповідно до потреб процесу відтворення робочої сили. Зазначене здійснювалось з метою послаблення соціальної напруженості, обмеження потенціалу загострення суспільних антагонізмів та конфліктів які на початку XX сторіччя почали вкрай негативно впливати на стан соціальної стабільності та динаміку економічного розвитку суспільства.

Наступним напрямом що можна виділити як окремий в економічній теорії добробуту і рівня життя є *нормативно-економічний*. В економічній науці Заходу він вивчає проблеми економічної ефективності ринку та соціальну привабливість альтернативних економічних рішень, окреслює шляхи підвищення суспільної користі і отримав назву "економіка добробуту". Нормативно-економічний напрям набув значного розвитку після Другої світової війни, оскільки його постулати, досить часто декларувались як важлива складова соціальної політики урядів країн розвинутої капіталістичної економіки, що конкурувала із соціалістичною системою, у т. ч. і щодо підвищення рівня добробуту населення. Розвиток цього напрямку має два спрямування. Перше пов'я-

зане з теорією ігор, і свій початок ідентифікує з появою праці Дж. фон Неймана і О. Моргенштерна "Теорія ігор і економічна поведінка" в 1943 р. В певних наукових колах "нормативна теорія ігор" розглядається як інструмент дослідження економічної поведінки, суспільної кооперації та стратегічного аналізу. Друге виникає на основі теорії колективного вибору і індивідуальних оцінок, що дозволяв досліджувати агрегування політики з економічними рішеннями. Особливості даного напрямку полягають у наступному: 1) він оминає дослідження відносин, процесів і явищ, що відбуваються у сфері економіки кінцевого споживання, тобто тієї завершальної фази процесу суспільного відтворення де реально забезпечується повнота задоволення об'єктивних потреб життєдіяльності та всебічного розвитку людини (родини, суспільних верств та населення в цілому); 2) практично не досліджує існуючі рівні розмежування людей за можливостями задоволення їхніх потреб та не визначає шляхи та механізми подолання бідності та злиднів і відповідного обмеження багатства і розкоші; 3) основну увагу приділяє аналізу гіпотетичних макрозалежностей, що визначають Парето-ефективність в залежності від використання схем утилітарних можливостей, застосування принципів компенсацій та варіантів вибору між економічною ефективністю і соціальною справедливістю, а також розглядає провали ринку у вирішенні проблем добробуту та можливості впливу держави на усунення негативних ринкових екстерналій, що заважають зростанню добробуту. 4) не має чітких розроблених критеріїв добробуту (вартісно-натуральних меж розширеного відтворення) щодо окремої особи, сім'ї, соціальної групи, класу або суспільства в цілому. Отже, нормативно-бюджетний напрям пов'язує основний зміст свого предмету дослідження із прийняттям рішень, які ґрунтуються переважно на оціночних судженнях та стосується того, що має бути, на відміну від позитивної економіки, яка дає змогу науково пояснити функціонування економіки та стосується того, що є, або того, що може бути.

Отже, протягом другої половини XIX ст. до 20-х рр. XX ст. основну увагу в дослідженні категорії "рівень життя" науковці приділяли розширенню його трактування, визначенню факторів нерівності матеріального добробуту людей, питанням подолання бідності. Дослідження з кожним роком набували все більш практичного характеру.

В наступний період і до сьогодні науковці продовжували вдосконалення термінологічної бази досліджень, спрямовували їх в більш соціальне русло. Поряд із категорією "рівень життя", з'явилися такі, як "рівень бідності", "рівень доходів", "рівень безробіття", "спосіб життя", "якість життя", "людський розвиток" тощо.

Середина XX ст. ознаменувалася появою концепції якості життя, в якій було доведено, що зростання економічного добробуту населення не призводить до соціального, морального та духовного зростання. Найбільш точно термін "якість життя" в сучасний період висвітлює І.В.Гукалова. Якість життя – це категорія, що характеризує умови життєдіяльності та стан населення у конкретному середовищі з точки зору його здатності забезпечувати відновлення і збалансований розвиток суспільства. Це територіально специфічна соціо-еколого-економічна ефективність реалізації потреб, головною з яких є потреба в збереженні здоров'я і життя [12].

На початку 80-х рр. ідеї концепції якості життя лягли в основу концепції людського розвитку. Її створення було зумовлено посиленням соціальної орієнтації економічного розвитку у розвинених країнах – з одного боку, та загострення проблем нерівномірності розвитку

країн світу – з другого. Це призвело до усвідомлення того, що характеристиками розвитку не можуть слугувати тільки традиційні макроекономічні показники, зокрема обсяг ВВП та середньодушовий дохід. В зазначеній концепції людський розвиток визначається не лише як досягнутий рівень добробуту, а й як процес зростання людських можливостей – людина має прожити довге життя, бути здоровою, освіченою, користуватися політичними і економічними свободами, правами людини, суспільною повагою до особистості.

Українські вчені того часу зробили свій вклад у теоретичне вивчення категорії "рівень життя". Вони запропонували розглядати визначення категорії "рівень життя" у вузькому та широкому значенні. У вузькому розумінні рівень життя визначається рівнем задоволення особистих потреб людей і відповідним йому рівнем особистих доходів, що забезпечують особисте споживання. У широкому розумінні є характеристикою соціально-економічного стану життєдіяльності населення і визначається фактичним рівнем споживання матеріальних, духовних і соціальних благ та послуг, ступенем задоволення раціональних (розумних) потреб. В цей же час з'явилися перші регіональні теоретико-методологічні дослідження рівня життя населення країни. Також теоретично була сформульована концепція рівня життя населення, в якій пропагувався різносторонній розвиток усіх членів суспільства.

Ряд відомих вчених Інституту соціально-економічних проблем народонаселення РАН на чолі з Н.М. Рімашевською вважали, що найбільш широкою категорією є "добробут населення", який узагальнює і "умови", і "рівень", і "спосіб", і "якість життя".

Отже, радянські науковці сформулювали чітке визначення категорії "рівень життя", поглибили теоретико-методологічну сторону його дослідження, доповнили поняттями-синонімами, які і в наш час знайшли широке застосування.

В українських наукових колах популярнішими є дослідження саме рівня життя населення, хоча цей напрям і досі залишається недостатньо опрацьованим. Більшість досліджень відображають різні соціально-економічні аспекти трансформаційних перетворень, переважно на загальнодержавному рівні. Досліджуються явища бідності, аналізуються доходи та витрати, майнове розшарування, розглядається проблематика визначення критеріїв середнього класу. Проблеми якості життя тільки починають розроблятися. Сьогодні серед сучасних українських дослідників панує погляд на рівень життя у вузькому та широкому розумінні.

Так, О. Богуцький пропонує розрізняти категорію у вузькому розумінні – для відбиття лише особистих потреб людей; у широкому – фактичного рівня споживання матеріальних, духовних та соціальних благ і послуг, міру задоволення раціональних потреб тощо. Особисті потреби є однією з вихідних категорій у процесі аналізу життєвого рівня, які вирізняють особистість від інших у плані фізичному, інтелектуальному та соціальному. Джерелом їх задоволення є доходи населення [10, с. 43].

В.О. Мандибуря рівень життя у широкому розумінні вважає "...сукупністю відносин та умов, що визначають життя, працю, побут й інтелектуально-культурний розвиток людей, характеризує досягнутий у суспільстві за певний проміжок часу ступінь задоволення різноманітних потреб населення (не лише фізичних, а й соціальних, інтелектуальних, духовних), а також визначає та оцінює реальні економічні джерела та соціально-правові гарантії забезпечення життєдіяльності населення" [11, с. 18]. На думку дослідника, ця категорія є відносною, оскільки залежить не тільки від рівня реаль-

них доходів та споживання, а й міри розвиненості самих потреб. Тобто визнається динамічність рівня життя. Також зазначається, що рівень життя є багаторівневою категорією, має свою структуру, в якій виділяється три основні рівні: інтегрований, соціально-диференційований та особисто-персоніфікований (або сімейний).

Цікавою є думка Ф.В. Узунова, який у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що рівень життя населення – кількісна і якісна характеристика ступеня досягнення, компонент життя людини. А на думку О.Г. Топчієва, рівень життя населення – головні компонентні характеристики умов життєдіяльності. І.В. Гукалова розуміє під поняттям "рівень життя" масштаб реалізації потреб населення, що виступають базовою одиницею виміру [12].

О.Ю. Мірошніченко вважає, що на сьогодні рівень життя є багатоконечною соціально-економічною категорією із складною внутрішньою структурою, сутність якої не обмежується виключно матеріальними умовами життя. За результатами аналізу науково-методичних розробок, щодо дослідження рівня життя населення, автором запропоновано укрупнену класифікацію факторів впливу на життєвий рівень населення, яка охоплює шість груп: економічні, суспільно-політичні, соціально-правові, інтелектуально-культурні, природо-кліматичні та історичні фактори [13].

Отже, рівень життя населення – одна із найскладніших соціально-економічних категорій, що пояснює існування різних її тлумачень: від філософсько-світоглядних до статистичних. Основними характеристиками, які впливають на дослідження рівня життя населення, є: 1) динамічність категорії; 2) широке та вузьке тлумачення; 3) виділення макро- та мікрорівня досліджень; 4) індивідуальне та суспільне навантаження категорії; 5) задоволення певного виду потреб населення (матеріальних чи духовних); 6) врахування об'єктивних відмінностей у рівні життя населення внаслідок докладання праці у різних видах економічної діяльності та регіональних відмінностей розвитку [14].

Висновки. Наведений аналіз історії досліджень життєвого рівня населення засвідчує його актуальність і практичну цінність не одне століття. Своєрідність категорії "рівень життя" полягає передусім у неможливості її відображення якимось одним відношенням або показником. Тому існує нагальна необхідність побудови цілісної системи характеристик і показників, які б забезпечили повну і всебічну оцінку категорії, що досліджується. А сучасні реалії України спонукають до створення власної концепції життєвого рівня, вдосконалення теоретико-методологічних підходів до його дослідження з врахуванням соціально-економічних, культурних та духовних особливостей кожного регіону.

Список використаних джерел

1. Петти У. Экономические и статистические работы. – М.: Соцэкиз, 1940. – С. 70-71.
2. Антология экономической классики. Перевод. Столярова А.– М.: ЭКОНОМ, 1993. – 475 с.
3. Кэри Г. Ч. Руководство к социальной науке. – СПб., 1869.
4. Кенз Ф. Избранные экономические произведения. – М.: Соцэкиз, 1960.
5. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. – К.: Port-Royal, 2001. – 594 с.
6. Парето В. Учебник политической экономии. – Урал LTD, 1999. – 273 с.
7. Маршалл А. Принципы экономической науки. В 3 т. – М.: Прогресс, 1993. – Т. 2. – 219 с.
8. Пигу А. Экономическая теория благосостояния: Пер. с англ.: В 2 т. – М.: Прогресс, 1985. – Т. 1. – С. 73–74.
9. Маркс К Капітал. Т. 1 – 4 // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – 2-ге вид. – К.: Держ. вид-во політ. літ. УРСР, 1963. Т. 23 – 26.
10. Богуцький О. Аналіз соціально-економічної категорії рівня життя населення України // Україна: аспекти праці. – 1998. – № 2. – С. 43–47.
11. Мандибуря В. О. Рівень життя України та проблеми реформування механізмів його регулювання / Д. П. Богиня (відп. ред.). – К.: Парламентське вид-во, 1998. – 255 с.

12. Гукалова І.В. Якість життя населення України; суспільно-географічна концептуалізація. Монографія / І.В. Гукалова. – К., 2009. – С. 77-81.

13. Мірошніченко О.Ю. Статистичне оцінювання рівня життя населення: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.10 / О.Ю. Мірошніченко. – К., 2008. – с. 1-5.

14. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черненко. – К.: ТОВ "Видавництво "Консультант", 2006. – 428 с.

Надійшла до редколегії 01.11.14

Н. Томчук-Пономаренко, канд. екон. наук, асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ФОРМИРОВАНИЕ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ЭКОНОМИКИ БЛАГОСОСТОЯНИЯ И УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

В статье осуществлен анализ эволюции научных взглядов на сущность категории "уровень жизни населения" и некоторых методических аспектов ее исследования. Определены основные научные направления экономики благосостояния в истории исследования жизненного уровня населения. Предложены характеристики, влияющие на изучение и оценку уровня жизни населения.

Ключевые слова: уровень жизни, качество жизни, благосостояние, социальное неравенство.

N. Tomchuk-Ponomarenko, PhD in Economics, Assistant

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FORMATION OF THE MAIN AREAS OF THE ECONOMY PROSPERITY AND LIVING STANDARDS

Social-economic essence of the category of "social standard of living" is disclosed, and its correlation with the other synonymous categories such as "human wellbeing", "living conditions", "social standard of living", "quality of life" and "mode of life" is shown. Evolution of scientific views on the essence of the category of social standard of living as well as some methodical aspects of its study is put under analysis. Main directions of welfare economics are described in history of researches of standard life of population in world practice. Parameters relevant to social standard of living's study and assessment are suggested.

Keywords: social standard of living, quality of life, well-being, social inequality.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, 2014, 11(164): 65-69

УДК 336.71:316.32

JEL B52; G28

В. Трохименко, канд. екон. наук, асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СУЧАСНА ПРАКТИКА РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМНО ВАЖЛИВИХ БАНКІВ

У статті проаналізовано особливості запровадження новітніх стандартів регулювання діяльності системно важливих банків як одного з найпріоритетніших напрямів посткризового оновлення системи наднаціонального фінансового регулювання. Висвітлено сутність діючих та запланованих ініціатив щодо забезпечення безперебійної діяльності надвеликих банківських установ глобального та національного рівнів. Досліджено пропозиції щодо видозміни вітчизняної системи фінансового регулювання та нагляду в Україні.

Ключові слова: системно важливі фінансові інститути; глобальні системно важливі банки; національні системно важливі банки; наднаціональний рівень фінансового регулювання та нагляду.

Постановка проблеми. Одним з напрямів посткризового оновлення системи наднаціонального регулювання стала посилена увага до діяльності потужних фінансових установ, і в першу чергу, системно важливих банків. Так, в контексті пошуку нових моделей інституційної організації глобальної фінансової системи міжнародною спільнотою було прийнято низку ініціатив, що мають зменшити ризики існування на ринку надвеликих фінансових посередників та сприяти забезпеченню фінансової стабільності національних і світової економік.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми існування надпотужних банків все частіше привертють увагу сучасних вчених. Зокрема, окремі аспекти функціонування системно важливих банківських установ знайшли відображення у працях таких економістів, як Дж. Барс, М. Дремман, Дж. Кауфман, М. Лабонте, Р. Шіллер, Дж. Томсон, П. Веліссон та ін. У вітчизняній літературі практика діяльності великих банків зі значним розміром капіталу та їх вплив на фінансову стабільність національної економіки відображені у наукових дослідженнях В. Базилевича, Н. Гражевської, О. Дзюблюка, Р. Корнилюка, С. Науменкової, В. Міщенко та ін. Водночас численні реформи системи регулювання банківської діяльності, що здійснюються нині на національних та глобальному рівнях, породжують актуальність подальшого вивчення зазначеної проблематики.

Метою статті є аналіз впровадження новітньої практики регулювання діяльності системно важливих банків у світі в контексті забезпечення глобальної фінансової безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Присвидшення в останні десятиріччя процесів інтернаціоналізації фінансових відносин, об'єднання фінансових ринків різних країн світу і формування глобальної фінансової інфраструктури, посилення транснаціоналізації та універсалізації банківської діяльності призводять до виникнення такого мегатренду сучасного глобального розвитку як фінансіалізація, "пов'язаного з гіпертрофованим домінуванням фінансового сектору" [1].

При цьому посилення процесів консолідації та капіталізації банківського капіталу шляхом реорганізації та реструктуризації, приєднань, злиттів та поглинань, створення банківських об'єднань призводить до зменшення кількості самостійних банків та посилення позиції великих банківських установ на ринку послуг всіх без виключення країн разом з активним збільшення мережі їх філій. Так, у 2013 р. вартість активів 50 найбільших банків світу становила майже 95% світового ВВП та оцінювалась у 69,3 трильйони доларів США, тоді як у 1990-х рр. XX ст. активи 50 найпотужніших світових банків становили 45% світового ВВП або 9,9 трильйонів доларів США, а у 1970 р. – лише 15% ВВП або 0,4 трильйону доларів США [2; 3; 4].

У сучасній зарубіжній економічній літературі зустрічаються різні тлумачення надвеликих банків, які часто називають "надто великими аби бути ліквідованими" ("too big to liquidate", "too big to fail"), "надто важливими..." або "надто складними...", або "надто взаємопов'язаними аби збанкрутувати" ("too important to fail", "too complex to fail", "too interconnected to fail"), навіть інколи